

basic education

Department:
Basic Education

REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDĀ LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ǁA VHUVHILI (P2)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2024

TSUMBANDĪLA YA U MAKĀ

MARAGA: 80

Tsumbandĭla iyi ya u maka i na masiatari a 29.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṭola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṛwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṇa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/tole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/tole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṇa, kha vha make/tole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṛwe na iṛwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/tole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhakhi ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhakhi. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndaṭiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṇe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/tole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

'KHULUKUSHO YA TSHENGELO' – TT Mudau

KUAVHELWE KWA MARAGA

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga dza 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
  - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
  - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
  - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
  - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
  - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1
- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziselonu musi vha tshi maka mbudziso iyi

KHULUKUSHO YA TSHENGELO – TT Mudau

Marangaphanda

Thalutshedzo ya tshirendo ndi zwine tshirendo tsha amba zwone. Ndimu yo vhumbe nga mitaladzi i fhataho mihumbulo yo faranaho. Tshirendo itshi tshi amba nga u kondelela u lwa na vhusiwana.

Mbuno

Kha ndima/tshitanza tsha 1:

Murendi u sumbedza uri u kondelela ndi ha ndeme ngauri matshelo hu disa zwivhuya. U zwi kona ndi u ditukufhadza zwi fhedzaho zwi tshi isa muthu maimoni a ntha.

Kha ndima/tshitanza tsha 2:

Murendi u ombedzela uri u kondelela a zwi leluwi zwi a vhavha. Ra sa kondelela, zwithu zwi do tshinyala.

Kha ndima/tshitanza tsha 3:

Muthu a songo tenda u kundwa nga thaidzo, u tea u imedzana nayo u swika a tshi kunda. Wa sa diimisela u do tenda zwothe zwine zwa do fhedza zwi tshi u vhaisa na u u tambudza.

Kha ndima/tshitanza tsha 4:

Naho u lwa na vhusiwana zwi tshi konda, ra kondelela, ra shuma ro diimisela, ri do fhedza ro kunda.

Kha ndima/tshitanza tsha 5:

Murendi u ombedzela uri lupfumo a lu di muthu o dzula, na vha pfumaho vha tou shuma, vhunzhi havho vha vha vha si na tshithu, fhedzi nga u shuma vha fhedza nga u vha na zwavho.

Kha ndima/tshitanza tsha 6:

Murendi u sumbedza uri zwavhu di ndi musu u tshi thoma wa tambula, wa vha na tshenzhemo nazwo. Wa tshenzhela u tambula na u lwa na thambulo, u vha muthu o fhateaho, wa fhedza u tshi divha Mudzimu.

Magumo

Murendi u khou kona u shumisa ndima u bvisela khagala thalutshedzo ya tshirendo. U kondelela u lwa na vhushai zwi toda u ditukufhadza, u sa tenda u kundwa nga nyimele vhunga zwothe zwi tshi isa ludzulani u fhirisa u dzula wa peta zwanda.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**'VHATUKANA VHA VENDĀ' – IP Demana, ET Maumela - WM Mbulaheni**

- 2.1 Murendi u todou bvisela khagala uri vhañwali avha vha a pfesesana na u funana zwi tshi yelana na mushumo wavho wa vhuñwali.√√ (2)
- 2.2 Murendi u shumisa thekheniki/thodea/thikho ya ndungekanyo/thumano,√ u dovholola ipfi 'milambo' kha mitaladzi/vese idzi a tshi khwañisedza uri vhañwali avha thohoni dzavho hu bva mañwalwa avhudi/a bvumo.√ (2)
- 2.3 Ndi figara ya lifanyisi, √ Ndeme yayo ndi ya u ombedzela uri shangoni la Venda kha hu vhe na vhañwali vhane vha sa li nyadzise kha mañwe mashango.√ (2)
- 2.4 Muhumbulo muhulwane une murendi a tama u u bvisela khagala nga tshirendo itshi ndi wa u ri Venda lo bveledza vhañwali makone vhane vha tamisa na kha mañwe mashango.√√ (2)
- 2.5 Ee, ndi a tendelana nae.
- U tama zwithu zwi itwaho nga vhañwe lune wa humbela kha Mudzimu uri na iwe u kone ndi muhumbulo u pfeseseaho u tangedzeaho zwavhudi, ngauri zwine a khou tama ndi zwivhuya.√√ (2)
- [10]

KANA**MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI****'KHA INWI WANGA' – FR Modau**

- 3.1 Murendi u bvisela khagala uri u dzula o takala nge a kona u wana muthu ane a mu funa.√√ (2)
- 3.2 Murendi u shumisa thekheniki/thodea/thikho ya ndungekanyo/thumano,√ u dovholola ipfi 'khambani' kha mitaladzi/vese idzi a tshi toda u khwañisedza uri lufuno lwe a vha a tshi khou lu toda lwo vha lwo dzumbama tshothe.√ (2)
- 3.3 Ndi figara ya linanedzi/likaluli,√ Ndeme yalo ndi ya u sumbedza uri murendi o lilesa musi a sa wani muthu ane a mu funa.√ (2)

3.4 Muhumbulo muhulwane wa tshirendo itshi ndi wa u sumbedzisa uri muthu arali a fhedza tshifhinga tshilapfu a sa khou wana mufarisi, a mu wana u a takala.√√ (2)

3.5 Ee, ndi a tendelana nae.
Arali muthu a fhedza tshifhinga tshilapfu a tshi khou toda tshithu a sa tshi wani, a tshi wana u a takalela uri tshi vhe tshavhuḏi tshi dovhe tshi mu takadze, nahone tshi dzule tshi hone vhutshiloni hawe.√√

KANA

Hai, a thi tendelani nae, ngauri muthu a nga si hangwe zwe zwa vhuya zwa mu vhaisa vhutshiloni nga u a funiwa.

(2)
[10]

KANA

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

'N'WANANGA' – L Netshiavha

4.1 Murendi u toda u bvisela khagala uri vathu vhothe vho lindela u vhona riwana a tshi bebwa. √√ (2)

4.2 Ndi khaesura,√ ngauri murendi u awela vhukati ha mutaladzi/murendi u shumisa khoma vhukati ha mutaladzi muga hu u toda u khwathisedza ndeme ya zwine a khou amba zwone.√ (2)

4.3 Figara ya limethafore,√ i sumbedzaho uri riwana u do khwathisa lufuno lwa mme na khotsi.√ (2)

4.4 Muhumbulo muhulwane ndi uri vhabebi vha a takala arali mutani ho bebwa riwana nga maanda arali o vha o lindelwa lwa tshifhinga tshilapfu.√√ (2)

4.5 Ee, ndi a tendelana nayo: Mubebi na riwana wawe vha fanela u vha tshithu tshithihi/funana vha farane zwavhuḏi.√√ (2)
[10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (HA KHOMBEBKHOMBE)**MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI****'KHOFHE TSHIDELE' – W Silidi**

- 5.1 Ndovhololo/Rifureini,√ ngauri ho vha na u dovhololwa ha mutaladzi/vese i no fana hothe mathomoni a ndima/tshitanza tshinwe na tshinwe.√ (2)
- 5.2 Murendi u toda uri vhudza uri ene u tama uri a lovhe/fe a awele.√√ (2)
- 5.3 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri muthu a lovha u vha o awela kha mathupho othe a shango. √√ (2)
- 5.4 Thouni ya fhasi i dzumbulula vhudipfi ha murendi ha u pfa vhutungu,√ murendi u vhaiswa nga lufu lune a tshi sedza a hu na ane a do lu tinya, zwa vho ita uri na ene a dzule o lindela lu tshi swika khae nga duvha lalwo.√ (2)
- 5.5 Ee, ndi a tendelana nae, lufu a lu taluli, a lu sedzi maimo kana mbonalo, rothe ri do fa/lovha.
- [Muhumbulo u hanedzanaho na izwo zwi re afho ntha u sedzuluswe u toliwe arali u tshi pfesesea] √√ (2)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO**NGANEA****MBUDZISO YA 6: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo kha dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 14-15 u wana maraga dza 10
- Arali e na mbuno dza 13 u wana maraga dza 9
- Arali e na mbuno dza 12 u wana maraga dza 8
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 10-11 u wana maraga dza 7
- Arali e na mbuno dza 9 u wana maraga dza 6
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 7-8 u wana maraga 5
- Arali e na mbuno dza 6 u wana maraga 4
- Arali e na mbuno 5 u wana maraga 3
- Arali e na mbuno 4 u wana maraga 2
- Arali e na mbuno dza u bva kha 1-3 u wana maraga 1
- Arali e na mbuno dza 0 u wana maraga dza 0

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa pfesesana/andana vhukati ha vhabvumbedzwa/zwigwada kana u lwedzana ha mihumbulo ya mubvumbedzwa ene mune. Hu na khudano ya nnda na ya ngomu. Khudano ya nnda i vhonala nga tsemano kana nndwa dzine vhathu vha tou farana nga zwanda ngeno ya ngomu i tshi vha hone vhukati ha muanewa ene mune. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muniwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe.

Mbuno

Vho Madilaga

- Hu vha na khudano vhukati ha Vho Madilaga na Vho Luvhani mus i Vho Luvhani vha tshi vhudza munna wavho uri vho vhfha muvhilini, Vho Madilaga vha sumbedza u ri vhone a vha tsha toda muniwe niwana, vhana vhararu vho lingana.
- Vho Madilaga vha vhudza Vho Luvhani uri vha ngalangadze mihwalo/thumbu kana niwana a tou nekedzwa kha vhathu vhane vha khou lila u unda vhana, Vho Luvhani vha sa tendelane nazwo.
- Khudano i vha hone mus i Vho Madilaga vha tshi senwa nga Vho Mainganye khaladzi avho vha tshi vha semela u lwa havho na mufumakadzi wavho Vho Luvhani.
- U bebwa ha Tshifhiwa e na lino lithihi zwi ita uri hu vhe na khudano vhukati ha Vho Madilaga na Vho Luvhani, vha dzulela u vha sema Vho Luvhani na u vha humbudza uri vho vha vho di amba uri a vha tsha toda muniwe niwana.
- Vho Madilaga vha kudana na Vho Luvhani, vha tshi ri vha khou vha ita tshidahela mus i vha tshi vhudzisa nga ha dzina la niwana.
- Vho-Madilaga vha fhambana na Vho Luvhani mus i vha tshi ri Vho Luvhani vha khou tana niwana wavho kha vhathu vha shango/siviki mus i vha tshi khou toda thuso ngei mutanganoni wa shango lothe.

Vho Ana

- Khudano i vha hone mus i Vho Luvhani vha tshi semiwa nga Vho Ana nga murahu ha mus i niwana wavho Muyana lo a tshi lilela mpopi wa Tshifhiwa, vha vhudza Vho Luvhani uri Tshifhiwa ndi shenga nahone a luma muthu tshilonda tsha hone a tshi fholi.
- Vho Ana vha kudana na Vho Mboneni, vha vha sema nge Vho Mboneni vha vha vho hana u vha vhudza uri ndi vhone vhe vha vha vho da mudini wa Vho Madilaga.
- U vhulawa ha zwibudzana zwa Vho Ana nga mmbwa dza Vho Madilaga zwi vhangha khudano, zwa ita uri Vho Ana vha seme Vho- Madilaga.

- U wanala ha Vho Ana vha tshi khou bwela mushonga khoroni ya mudzi wa Vho-Madilaga zwi ita uri vha kudane na Vho Madilaga vhe vha fhedza vha tshi isa mafhungo mukomani.
- Musi Vho Luvhani vha tshi vhudza Vho Madilaga zwa uri Vho Ana vho vha sema, zwi fhambanya Vho Madilaga na Vho Luvhani, vha isa phanda na nga u vha vhudza uri ndi nga u sa pfa havho, zwa ita uri vha bebe riwana a na lino.

Magumo

Muniwali u khou kona u bvisela khagala khudano nga u shumisa Vho Madilaga na Vho Ana buguni iyi. Ri vhona Vho Madilaga vha tshi kudana na Vho Luvhani, Vho Mainganye na Vho Ana. Ri dovha hafhu ra vhona na khudano vhukati ha vho Ana na Vho Mboneni.

[25]

MBUDZISO YA 7: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Ndi nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ine Vho Luvhani vha vha nayo ya u sa tangedzwa ha Tshifhiwa nga Vho Madilaga i khou nana u hulela.√ (2)
- 7.2 Ndi fhala he rine vhavhali ra vha ri sa lavheleli uri Tshifhiwa a nga fhedza a tshi tangedza khoti awe vhunga vha songo mu tikedza, fhedzi ri wana a tshi vha tangedza a tuwa navho Germany a tshi yo ambara. Shango/vhathu vho vha vha sa humbuli uri Tshifhiwa u do bevela, ene a vho phasa pfunzo dza Masitasi na u dovha a wana mushumo wavhudi ha Benz.√√ (2)
- 7.3 Vho Madilaga vha taniwa sa munna a sa vhavhaleli a si na vhudifhinduleli/a sa pfeli vhutungu mufumakadzi wawe/a nea lushaka lwa muanewa kha newe maraga,√ ngauri a vha tikedzi Vho Luvhani mufumakadzi wavho musi e kha nyimele i kondaho ya u dihwala na u beba riwana e na lino.√ (2)
- 7.4 A bvisela khagala khudano ya nga ngomu/nnda,√ ngauri munna wavho ha vha tangedzi musi vhe na thaidzo ya u sandelwa riwana we vha beba e na lino.√ (2)
- 7.5 Mafhungo aya a ri humbudza zwa murahu musi Vho Madilaga vha tshi halifhela Vho Luvhani nge vha vha na thumbu, vha vha eletshedza uri i ngalangadzwe, Vho Luvhani vha si ime nazwo, zwa ita uri vha ye hayani vha vho vhuya na Vho Muvhi na Vho Mainganye, la dzudzanywa la lala.√√ (2)
- 7.6 Ndi tshifhinga tsha zwino/musalauno,√ ngauri ri pfa hu tshi ambiwa nga dzikamara dzine vhathu vha edela khadzo.√ (2)

- 7.7 Mulaedza ndi wa uri musu mutani ho bvelela tshithu tshi songo dowealeho a ro ngo tea u latedzana, ri tea u tikana/vhokhotsi vha songo hana vhana ngauri ndi mpho i bvaho ha Mudzimu, Vho Madilaga a vho ngo tikedza mufumakadzi wavho musu Tshifhiwa o bebwa e na lino lithihi, vho tou vha holedza vha ri vhona a vha tsha toda munwe nwana/Vho Madilaga vha hana nwana we a fhedza a bvelela afho mutani wavho. ✓✓ (3)
- 7.8 Vhupo ha Tshandebvu ndi ha mahayani hune vhathu vha vha na vhutendatenda ha u ri nwana a bebwa e na lino ndi shenga nahone zwi disa samba mutani, sa zwine mvelele na sialala zwa zwi vheisa zwone. ✓✓ (2)
- 7.9 - Vho Luvhani na vhana vho kolelwa nga shango.
 - Vho Luvhani vho farwa nga mutsiko wa malofha.
 - Vho Madilaga vho sala vha tshi khou dzula vhe vhothe.
 - Vho Luvhani vho pfulutshela Polokwane.
 - Vhana vha aluwa vha si na thogomelo ya vhabebi vhothe.
 [Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.] ✓✓✓ (3)
- 7.10 - Ndo vha ndi tshi do toda thuso kha vhashumelavhapo.
 - Ndo vha ndi tshi do toda thuso kha vhafunzi.
 - Ndo vha ndi tshi do toda thuso kha vha muta.
 - Ndo vha ndi do sumbedza lufuno kha vhaná vhangá vhothe.
 - Ndo vha ndi tshi do tangedza tshifhiwa tshe Mudzimu a mpha tshone.
 [Na zwinwevho zwi pfalaho]. ✓✓✓ (3)
- 7.11 Ndi sasaladza matshilisano a si avhudi kha Vho Anna ngauri:
 - Vha vhidza nanga uri i de i bwele mishonga khoroni ya mudzi wa Vho-Madilaga.
 - Vha kolela Vho Madilaga uri mmbwa dzo lumaho zwibudzana zwavho a si mmbwa, ndi Tshifhiwa ngauri ndi shenga.
 - Vha sema Vho-Mmboneni nge vha hana u vha vhudza vhathu/vhaeni vhe vha vha vho da mudini wa Vho Madilaga.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho] ✓✓ (2)

[25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo kha dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 14-15 u wana maraga dza 10
- Arali e na mbuno dza 13 u wana maraga dza 9
- Arali e na mbuno dza 12 u wana maraga dza 8
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 10-11 u wana maraga dza 7
- Arali e na mbuno dza 9 u wana maraga dza 6
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 7-8 u wana maraga 5
- Arali e na mbuno dza 6 u wana maraga 4
- Arali e na mbuno 5 u wana maraga 3
- Arali e na mbuno 4 u wana maraga 2
- Arali e na mbuno dza u bva kha 1-3 u wana maraga 1
- Arali e na mbuno dza 0 u wana maraga dza 0

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nkedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Khudano ndi u sa pfesesana/andana vhukati ha vhabvumbedzwa/zwigwada kana u lwedzana ha mihumbulo ya mubvumbedzwa ene mune. Hu na khudano ya nda na ya ngomu. Khudano ya nda i vhonele nga tsemano kana nndwa dzine vhathu vha tou farana nga zwanda ngeno ya ngomu i tshi vha hone vhukati ha muanewa ene mune. Vhaanewa ndi vhathukhumbulelwa vhane muniwali a vha shumisa u bveledza bugu yawe.

Mbuno**Maria na Aifheli**

- Maria u fhambana na mme awe Vho-Denga musi vha tshi mu kaidzela u funana hawe na Vho-Loshani.
- Maria u vha na khudano ya nga ngomu musi a tshi zwifhela munna wawe Aifheli uri thumbu ndi yawe ngeno a tshi zwi divha uri ndi ya Vho-Loshani.
- Maria u kudana na Aifheli musi Maria a tshi toda munyanya u tshi vha hone nga murahu ha minwedzi mivhili ngeno Aifheli a tshi toda u tshi vha hone nga murahu ha minwedzi mitanu.
- Maria u kudana na Aifheli zwi tshi da kha uri ndi nnyi ane a do dzudzanya munyanya. Maria ha toti Vho-Loshani vha tshi dzudzanya munyanya ngeno Aifheli a tshi khou tama zwi tshi ralo.
- Maria na Aifheli vha fhambanela uri vha do dzula ngafhi, Maria u toda vha tshi pfulutshela Thohoyandou ngeno Aifheli a tshi toda u dzula Folovhodwe.
- Maria u vha na khudano ya nga ngomu musi a tshi humbula u phula tshiphiri tsha uri thumbu a si ya Aifheli ndi ya Vho-Loshani. U fhedza a zwi litsha zwo tou ralo ngauri u khou shavha u lutanya Vho-Loshani na Aifheli.
- Maria u kudana na Vho-Babamela khonani ya mazwale wawe nge vha ri niwana o vhifha a dovha a swifhala.
- Aifheli u kudana na mashaka awe ngauri mashaka a khou hana Vho Loshani vha tshi vha tshipida tsha munyanya.
- Aifheli u kudana na Vho-Loshani vhane vha khou hana vhana vha tshi malana.
- Aifheli u kudana na musadzi wawe Maria nge a hana uri Rotondwa a nga si male Musatondwa ngauri ndi muhulwane khae.

Magumo

Muniwali u khou kona u bvisela khagala khudano nga u shumisa Maria na Aifheli buguni iyi. Ri vhona Maria a tshi kudana na Aifheli, Vho-Denga na Vho-Babamela. Aifheli u na khudano vhukati hawe na Vho-Loshani na vha lushaka lwa hawe.

[25]**MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI**

- 9.1 Mafhungo aya a tana tshipida tsha nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo,√ ngauri thaidzo ya tshiphiri tsha u pomotshedza Aifheli muhwalo/thumbu ya Maria i kha di hulela i tshi bvela phanda.√ (2)
- 9.2 Musi Vho-Maria vha tshi niwalela munna wavho Vho-Aifheli luniwalo vha tshi bula tshiphiri tsha uri Rotondwa a si niwana wa Vho-Aifheli ndi wa Vho-Loshani, he ra lavhelela uri Vho-Aifheli vha do sinyutshela mufumakadzi wavho vha fhedza nga u mu tala, fhedzi vho mu farela vha dovha vha dzula vhothe sa munna na musadzi. √√ (2)

- 9.3 Vho Josephine vha taniwa sa mufumakadzi wa tshiphiri,√ ngauri vha divha ngoho ya uri Rotondwa ndi nwana wa Vho-Loshani, vha dzumbela Musatondwa u ri muthannga ane a khou funana nae ndi khaladzi awe.√ (2)
- 9.4 Vho-Josephine vha sumbedza u vha na khudano ya nga ngomu,√ ngauri u funana ha Musatondwa na Rotondwa vhone vha a zwi divha uri ndi vhana vha khotsi muthihi, lune a vha takaleli u vhona zwi tshi ralo.√ (2)
- 9.5 Mafhungo a Musatondwa a tshi vha talutshedza uri u funana na Rotondwa vho thoma u humbula nga ha u vhifha muvhilini ha Maria nga thumbu ya Vho-Loshani ine yo fhedza yo pometsshedzwa Aifheli ngei murahu.√√ (2)
- 9.6 Ndi tshifhinga tsha zwino/musalauno,√ ngauri ri wana Musatondwa a tshi kona u talutshedza mme wawe nga ha u funana/u ambisiwa hawe nga muthannga wawe Rotondwa.√ (2)
- 9.7 Mulaedza ndi wa uri u dzumba ngoho/tshiphiri a si zwavhudi ngauri zwi fhedzisela zwo bvela khagala zwa dovha zwa vhangha malwadze.√ Vho Josephine, Vho-Loshani na Maria vha dzumba tshiphiri tsha uri Maria o dihwala nga thumbu ya Vho-Loshani, fhedzi tshiphiri itshi tshi fhedza tshi tshi bvela khagala musi vhana vha tshi vho funana vha ita na u tshinyana.√√ (3)
- 9.8 Yunivesithi ya Venda hune matshudeni vha bvaho fhethu ho fhambanaho vha tangana hone, zwo ita uri Musatondwa na Rotondwa vha funane vha dovhe vha ite na u tshinyana.√√ (2)
- 9.9 - Maria u vha na thumbu ya Vho-Loshani.
 - Vho-Josephine vha fhedza vha tshi farwa nga vhulwadze ha mbilu vha vha muhota.
 - Maria u lwala vhulwadze ha mbilu.
 - Vho-Loshani vha pfuluwa Folovhodwe vha ya vha dzula Shakadza.
 - Vho-Loshani vha dikumedzela halwa.
 - Vhana vha khotsi vha tshinyana.
 - Musatondwa u fhedzisela a tshi penga.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)
- 9.10 - Ndo vha ndi tshi nga vhudza Aifheli ngoho ya zwine zwa khou bvelela vhukati ha Vho-Loshani na Maria.
 - Ndo vha ndi sa do tutuwedza uri Aifheli a dzhene kha mbingano na Maria vhunga thumbu i si yawe.
 - Ndo vha ndi tshi do eletshedza Vho-Loshani u dzhia vhudifhinduleli ha mishumo yavho.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

9.11 Ndi a khoda matshilisano avhudi a Aifheli ngauri:

- U fhulufhela khonani.
- U a lenga u dinalea.
- Ha langiwi nga mbiti.
- Ha tevheli zwitshele.
- U a hangwela.
- U a sumbedza lufuno kha mufumakadzi wawe.
- U a fulufhedzea kha mufunwa wawe.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√

(2)

[25]

FOLUKUŁOO

KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi

MBUDZISO YA 10: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – MBUDZISO NDAPFU*

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo kha dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 14-15 u wana maraga dza 10
- Arali e na mbuno dza 13 u wana maraga dza 9
- Arali e na mbuno dza 12 u wana maraga dza 8
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 10-11 u wana maraga dza 7
- Arali e na mbuno dza 9 u wana maraga dza 6
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 7-8 u wana maraga 5
- Arali e na mbuno dza 6 u wana maraga 4
- Arali e na mbuno 5 u wana maraga 3
- Arali e na mbuno 4 u wana maraga 2
- Arali e na mbuno dza u bva kha 1-3 u wana maraga 1
- Arali e na mbuno dza 0 u wana maraga dza 0

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Thero ndi mafhungo ane muanetsheli a tama ri tshi a divha nga lungano, tshikhodo na mirero yawe.

Manwalwa a sialala mushumo wao ndi wa ndeme zwi tshi da kha u pfukisela ndivho ya vhubvo, mipfuluwo, dzinndwa, zwi tendwaho khazwo nga lushaka kha vha tshilaho zwino. Lushaka lwa sa divha hune lwa bva hone lwo xela. Lungano, tshikhodo na mirero zwi thusa zwihulwane kha sia heli. Zwa dovha hafhu zwa tutuwedza u dihudza, u diphina nga mvelele na u pfesesa vhubvo ha lushaka.

Mbuno

- Nga lungano lwa u swika ha Vhavenda kha la Afrika Tshipembe, muanetsheli u sumbedza Vhavenda vha tshi bva Afrika-kati.
- Khosi yavho ine yo vha ranga phanda musi vhe Afrika-kati ndi Mambo.
- Lungano holu lu ri sumbedza kutevhekanele kwa mahosi u bva kha ene Mambo.
- Bele-la-Mambo we a dadza mativha musi khotso awe Mambo o dzama, o do tangana na mivhango
- Mivhango iyi i ita uri a pfuluwe na vhaiwe vhalanda vhawe, vhaiwe vha sala.
- Lungano ulu lu ri vhudza nga ha mipfuluwo ine ya tevhela nga murahu ha mupfuluwo wa Bele-la-Mambo.
- Nge a lamba shango u vhidzwa u pfi Dambanyika.
- Dambanyika u ri u dzama a tevhelwa nga Dyambeu, ane na ene nga murahu a vho dzama ha dzhena Vele-la-mbeu.
- Musanda wa Vhavenda ndi Dzata.
- Lungano ulu lu bvisela khagala vhuhali na tshituhu zwine Vele-la-mbeu a vha e nazwo, zwa u vhulaha Vhangona vhane vha khou hana u mu luvha.
- Lungano ulu lu ri talutshedza nga ha ndila ine Vhavenda vha vha vha tshi ditsireledza ngayo nndwani. Henefha ndi hune ra pfa nga ha ngomalungundu.
- Ngomalungundu i divhelwa u dadisa maswina nga u disa mvula, khuli na u kula nungo.
- Lungano ulu lu dovha hafhu lwa ri sumbedza uri mahosi a fanaho na Mphephu Ramabulana na Toni ndi vhaiwe vha mahosi a Venda.
- Lungano holu lu bvisela khagala hune Vhavenda vha wanala hone zwino, hune ha vha devhula ha Afrika Tshipembe.
- Tshikhodo tsha sialala tsha '*Vhalaudzi vha Lwamondo*' murendi u tana uri mahosi a Lwamondo ndi vhahali.

- Tshikhodo itshi tshi bvisela khagala maitele a u sumbedza uri musadzi ha ambisi munna, munna ndi ene a no ambisa musadzi.
- Murendi u sumbedza uri vhathu vha Lwamondo vha ditika nga zwifho zwa pfene Nemungadi.
- Tshikhodo tshi bvisela khagala uri vha Lwamondo ndi vhashumi vha biko, vha re na vhuluvha kha mahosi, vhasikeli vha vhadzulapo mishumo, vhafhedzi vha ndala.
- Tsumbo dza mirero asidzi: 1. *Khangala mbili a dzi dzuli muina muthihi.*
2. *Mutukana ha endi hu enda mukalaha.*
- Murero wa u thoma: Khangala mbili a dzi dzuli muina muthihi. Muniwali u tana uri vhathu vha zwiito zwi no fana kanzhi zwi sa tangedzei vha nga si pfane, zwo ralo na kha lungano na tshikhodo, he ra pfa mivhango i tshi ita uri Bele-la-Mambo a pfuluwe, Vele-la-mbeu a vhulahe Vhangona vha mu hanedzaho. Izwi zwi khwathisedza uri khangala mbili a dzi dzuli muina muthihi.
- Murero wa vhuvhili: Mutukana ha endi hu enda mukalaha. Muniwali eletshedza vhathu uri vhaswa a vha divhi zwinzhi nga ha divhazwakale, zwi dihua nga vhalala. Izwi ri zwi vhona kha lungano na kha tshikhodo hune mafhungo othe a khou anetshelwa nga vhane vho tshila kale.

Magumo

Muniwali u khou kona u shumisa lungano, tshikhodo na mirero u pfukisela ndivho ya vhubvo, mipfuluwo na dzinndwa dza vharangaphanda vha lushaka lwa Vhavenda.

- Izwi zwi bviselwa khagala nga lungano lwa u swika ha Vhavenda kha la Afrika Tshipembe, tshikhodo tsha *Vhalaudzi vha Lwamondo* na *mirero* ya: *Khangala mbili a dzi dzuli muina muthihi* na *Mutukana ha endi hu enda mukalaha.*

[Afha vhalangi vho nea tsumbo dzavho, vhalangiwa vha nga di shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwathisedza likumedzwa.]

[25]

MBUDZISO YA 11: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* – MBUDZISO PFUFHI

MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI

PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA C: LUNGANO

- 11.1 Ndi lungano lwa vhathu,√ ngauri vhabvumbudzwa vhothe ndi vhathu.√ (2)
- 11.2 Muanetsheli u vha a tshi khou vhudza vthathshelesi uri vha fhumule vha dilugisele u thetshesela mafhungo awe ngauri u khou thoma u anetshela lungano.√√ (2)
- 11.3 Ndi munna wa tshituhu,√ ane a toda u ditakadza nga u vhaisa vhaiwe vhathu.√ (2)
- 11.4 Mafhungo a lungano ulwu a thusedza u tana mudzedze wa tshifhinga tsha kale,√ ngauri ngoma kale ndi tshilidzo tshine kale tsho vha tshi tshi dzhielwa ntha, nahone a i lidzaho u a takalelwa lune a tondwa vhukuma. √ (2)
- 11.5 Masiandaitwa ndi a uri munna wa ngoma u fhedza a tshi lwiwa nga notshi a lovha/mutukana ula u tambula nga ndala.√√ (2)
- 11.6 Mulaedza ndi wa u sumbedza uri u tambudza vhaiwe vhathu a si zwavhudi/muthu a songo tshila a tshi vhaisa vhaiwe vhathu ngauri na ene u a fhedza a tshi wela khomboni.√√ (2)
- 11.7 Ndi a mu pfela vhutungu.
 - U lelwa zwiliwa zwawe.
 - U dzheniswa ngomani a toda u fa/lovha nga ndala.
 - U a totwa uri a imbe.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Limethafore/withi,√ngauri murendi u khou buletshedza vhuthu ha vhathu vha Tshiheni na nnda dzine dza vhaisa dzo dzumbama/o shumisa liambele/mirero.√ (2)
- 11.9 Ndi vhone vhathu vhane vho waniwa vha tshi khou dzula henefho shangoni la Venda.√√ (2)
- 11.10 Ndi vhathu vha no kondelela, vha sa ambi zwavho vha re na zwiphiri.√√ (2)

- 11.11 Murendi u shumisa khaesura,√ ngauri o awelanyana/o shumisa khoma a dovha a bvela phanda na muhumbulo wawe a tshi khwaṭhisedza ndeme ya zwine a khou amba zwone.√ (2)
- 11.12 Vha vhonala vhe vhathu vha re na vhulondo na vhusedzi musi vha tshi ita zwithu, a si vhathu vhane vha vha na mashithe(matata).√√ (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

MBUDZISO YA 12: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo kha dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 14-15 u wana maraga dza 10
- Arali e na mbuno dza 13 u wana maraga dza 9
- Arali e na mbuno dza 12 u wana maraga dza 8
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 10-11 u wana maraga dza 7
- Arali e na mbuno dza 9 u wana maraga dza 6
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 7-8 u wana maraga 5
- Arali e na mbuno dza 6 u wana maraga 4
- Arali e na mbuno 5 u wana maraga 3
- Arali e na mbuno 4 u wana maraga 2
- Arali e na mbuno dza u bva kha 1-3 u wana maraga 1
- Arali e na mbuno dza 0 u wana maraga dza 0

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekedza tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanda

Puloto ndi ndunzhendunzhe/u tevhekana ha mafhungo u bva mathomoni a dirama u swika i tshi fhela. Puloto i na zwipida zwi tevhelaho: Mathomo, nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo, mathakheni, nyito i waho na magumo. Vhatambi ndi vhatu khumbulelwa vhane muṅwali a vha shumisa u bveledza dirama yawe. Nyito i takuwaho ndi hune thaidzo ine ra i pfa mathomoni i tshi tharamuwa, ya hula i tshi ya phanda. Thaidzo ndi ya uri u lema vhana a si zwithu zwavhudi.

Mbuno

Thaidzo ya u lemiwa ha Mashudu i bvela phanda.

- U lemiwa ha Mashudu zwi sinyusa Khwathisani musi a tshi vhona Vho-Marita vha tshi itela Mashudu zwiliwa ene a tshi vha o didzulela a tshi khou pennda nala. Vho-Marita vha sinyutshela Khwathisani vha tshi ri u vhenga Mashudu.
- Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu u funa vhatukana vho fhambanaho, fhedzi zwi sinyusa Khwathisani na khotsi awe.
- Mashudu u funana na Tshibio zwa ita uri Vho-Marita vha mu tutuwedze uri a de nae hayani musi Khwathisani na Vho-Nefefe vha siho.
- Vho-Marita vha bikela Mashudu na Tshibio zwiliwa vhone vha fhedza vha bva vha vha sia vho dzula vhe vhavhili. Vha ita na u rengela Tshibio zwiambaro.
- Khwathisani u rwa Mashudu musi vha tshi khou semana, Vho-Marita vha ya mu imelela fhedzi Khwathisani u sumbedza u ri a vha todi a tshi kaidzwa, zwenezwzwo ndi u mu lema.
- Mashudu musi a songo riwala mushumo wa tshikolo u rwiwa nga Vho-Ludwevha. Izwi zwi sinyusa Vho-Marita vhe vha fhedza vha tshi vha yela vha swika vha vha sema.
- Vho-Nefefe vha rwa Mashudu vha tshi mu rwela u sa ita mushumo wa tshikolo nge vha vhiigelwa nga Vho-Latani. Hezwi zwo sinyusa tshothe Vho-Marita, vha sumbedza uri Mashudu u khou vhenziwa ngauri ndi musidzana.
- Vho-Marita vha tutuwedza Mashudu uri a fune munna wa garaba, vha ita na u mu vhudza uri a mu kunge uri a de nae hayani uri vha mu vhone.
- Mashudu u sema mme awe musi vha tshi vho mu hanela uri a tuwe na Tsaniwani tshikhuwani nge vha lora Mashudu a tshi khou thavhekanyiswa nga dziphanga.
- Vho-Marita vho sala vha disola nga u lema Mashudu we a fhedza o tuwa tshikhuwani, vha fhedza nga u guma philisi vha lovha.

Magumo

Muṅwali u khou kona u shumisa vhatambi u bveledza nyito i takuwaho. Vho-Marita vha lema Mashudu nga u mu itela tshinwe na tshinwe ene o dzula/u mu tutuwedza u funa vathannga vhanzhi-vhanzhi/u sa mu tutuwedza kha zwa tshikolo zwi fhedza zwi tshi vhulaisa ene Mashudu na mme awe Vho-Marita.

[25]

MBUDZISO YA 13: *U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA* – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 Mufhindulano uyu u tana khudano ya nga nda,√ ngauri Sara u vhona Tsaniwani a si nga si kone u vha na vhasadzi vhavhili ngeno ene a tshi vhona zwi tshi konadzea.√ (2)
- 13.2 Mafhungo aya a tana tshipida tsha mathakheni,√ ngauri thaidzo ya u lemala ha Mashudu i vhonala yo swika mathakheni, ha tsha diphina u pfala a tshi vho disola.√ (2)
- 13.3 Mafhungo aya a thusedza magumo a lishandi ngauri Mashudu o vha a tshi humbula uri u do diphina na Tsaniwani, a fhedza a tshi pandamedzwa nga Heleni a thulwa nga goloi a lovha.√√ (2)
- 13.4 Mafhungo aya a na vhushaka ha zwe zwa bvelela mathomoni a bugu musi Vho-Nefefe vha tshi mu kaidzela u vhuya vhusiku a kha zwa vhatukana.√√ (2)
- 13.5 Siangane ya muta wa Vho-Managa une wa imela ngoho.√ Vho-Managa vho vhudza Tsaniwani uri thendelo ya u mala musadzi wa vhuvhili u tea u i wana kha Heleni musadzi wawe wa u thoma.√ (2)
- 13.6 Ndivho ndi ya uri hu kha di vha na vhaswa vhane vha kha di thetshelesa vhabebi vhavho, vhane vha diimisela kha zwa pfunzo, vha sa todi kha u didzhenisa kha zwa vhatukana.√√ (2)
- 13.7 - O vhulahisa Mashudu
- Tsaniwani o sala e khakhathini
- Heleni u vha khakhathini ya u vhulahisa muthu
[Mbuno THARU fhedzi dzi pfalaho.]√√√ (3)
- 13.8 Muniwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi a tshi toda u sumbedza uri mafhungo ane a khou toda u a amba na Sara a songo pfiwa nga Mashudu.√√ (2)
- 13.9 - Zwi ita uri a balelwe nga tshikolo
- Zwi ita uri a balelwe nga u ita mishumo ya hayani
- Zwi ita uri a vhe musidzana ane a funesa vhatukana
- Zwi ita uri Mashudu a vhe ndeniwa
[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

13.10 Ee/I a tangedzea:

- Ngauri ndi vhudifhinduleli ha mubebi ha u vhona uri niwana wavho o tsiredzea.
- Zwo tea uri vha mu kaidze vhunga vho vha vho no vha na muloro wa musi a tshi khou thavhekanywa nga lufhanga a lovha.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√

(2)

13.11 EE/Ndi a tendelana nazwo:

- Zwi thivhela dzindwa na dzikhakhathi mutani.
- Zwi thivhela dzimpfu dzi vhangwaho nga u vhivhana.
- Mufumakadzi wa u thoma u a kona u zwi tangedza na u divha uri a si ene musadzi e ethe.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√

(3)

[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau

MBUDZISO YA 14: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo kha dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 14-15 u wana maraga dza 10
- Arali e na mbuno dza 13 u wana maraga dza 9
- Arali e na mbuno dza 12 u wana maraga dza 8
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 10-11 u wana maraga dza 7
- Arali e na mbuno dza 9 u wana maraga dza 6
- Arali e na mbuno dza u bva kha dza 7-8 u wana maraga 5
- Arali e na mbuno dza 6 u wana maraga 4
- Arali e na mbuno 5 u wana maraga 3
- Arali e na mbuno 4 u wana maraga 2
- Arali e na mbuno dza u bva kha 1-3 u wana maraga 1
- Arali e na mbuno dza 0 u wana maraga dza 0

- Izwi hu tou vha mutheo wa u maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi maka mbudziso iyi.

ADENDAMU

Marangaphanda

Puloto ndi ndunzhendunzhe/u tevhekana ha mafhungo u bva mathomoni a dirama u swika i tshi fhela. Puloto i na zwipida zwi tevhelaho: Mathomo, nyito i takuwaho/u bveledza mafhungo, mathakheni, nyito i waho na magumo. Vhatambi ndi vhathu khumbulelwa vhane muiwali a vha shumisa u bveledza dirama yawe. Nyito i takuwaho ndi hune thaidzo ine ra i pfa mathomoni i tshi tharamuwa, ya hula i tshi ya phanda. Thaidzo ya vhadzulapo vha Swongzwi ya u todou dzhielwa shango na u tambudzwa nga maforotereke i bvela phanda.

Mbuno

- Mahosi a Swongzwi a vhiga mbilahelo musanda kha Thovhele Tshilwavhusiku ya uri maforotereke a vha tsha funa u tuwa kha shango le vha swieledwa khalo sa zwe vha fhulufhedzisa uri vha khou fhirela ngei Mukhambikwi.
- Vha dinwa nga maforotereke vhe vha dzharatela shango nga darata, vha rwa vhadzulapo, vha todou dzhia na shango.
- Maforotekere vha dzhia shango li re na pfulo yavhudi, vha dzhia na zwisima hune vhadzulapo vha si tsha kona u wana madi.
- Mavhuru avha vha dovha vha rwa vhadzulapo vhane vha wanala vhe nga ngomu dzharatani dzavho na musu vha nga tou wanala tsini na hune maforotereke vha dzula hone, vha rwelwa u fhedza khuhu nga u tswa. Izwi zwa mbo tavha vengo lihulu vhukati ha vhadzulapo vha Swongzwi na maforotekere.
- Zwothe hezwi zwi ita uri magota a la Swongzwi a vhe na mutangano na khosikhulu Tshilwavhusiku. Mutangano uyu u tshi fhela, Tshilwavhusiku u vhudza magota awe uri kha hu vhe na guvhanganano la vhathu vhothe, line khalo ha do rerwa nga u tambudzwa ha vhadzulapo na u dzhielwa shango.
- Tsheo ya uri hu vhe na mutangano wa vhathu vhothe, naho i songo leluwa, i da nga musu Tshilwavhusiku a tshi tsivhudza magota awe uri a tutshele mbiti na mashithe, ngauri zwothe hezwi zwi nga ita uri maswina a vha thanye.
- U vha eletshedza uri vha kone u divha maforotereke, vhadzulapo vha tendele vathannga vha tshi a dowela khole maforotereke.
- Vhonzhi ha vhadzulapo vha dilugisela u lwa. Tshilwavhusiku u rumela Ntsieni na vhanwe uri vha vhudze maforotereke vha tuwe, fhedzi vha hana vha ita na u vha shushedza nga tshigidi.
- Maforotereke na one a dilugisela u lwa, vhothe vha pika uri vha nga lumba vha fela shango heli.
- Vhathu vha Swongzwi na maforotereke vha fhedza vha tshi vha na mmbi vhothe, dzi lugelaho u lwa. Izwi zwi nanisa thaidzo na vhuswina vhukati ha izwi zwigwada zwivhili.

Magumo

Muriwali u khou kona u shumisa vhatambi u bveledza nyito i takuwaho. Ri pfa nga thaidzo ine vhathu vha Swongozwi (vhakoma, magota na khosikhulu Tshilwavhusiku) vha vha nayo ya u dzhielwa shango na u tambudzwa nga maforotereke vhe vha tou sendelelwa, vhane vha vho hana u fhira. [25]

KANA

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

- 15.1 Mufhindulano uyu u dzumbulula khudano ya nnda.√ Vhadzulapo vha Swongozwi vha vhilaedzwa zwi khagala nga kutshilele kwa maforotereke vhane a vha tsha toda u fhira.√ (2)
- 15.2 Mafhungo aya a tana tshipida tsha mathomo,√ ngauri thaidzo ya vhadzulapo vha Swongozwi ya maforotereke ane a khou hana u tuwa shangoni lavho ndi hone i tshi khou thoma.√ (2)
- 15.3 Mafhungo aya a thusedza u bveledza magumo a lishandi hune ila thendelano ya u thoma i tshi vho fhedza nga dzinndwa musi bugu i tshi fhela.√√ (2)
- 15.4 Mathomoni a dirama hu vha na thendelano vhukati ha vhathu vha Swongozwi na maforotereke ya u neana vhudzulo ha tshifhinga nyana, √ ngauri vhadzulapo vha thoma u gungula, ngauri vhatshena a vha tsha toda u fhira.√ (2)
- 15.5 Mafhungo aya a tana siangane ya vhupo ha Swongozwi hu fhethu ho nonaho, nahone ho dalaho pfulo ya zwifuwo, lune a hu fhirei.√ Vhadzulapo vha Swongozwi vha a gungula nga u vhona maforotereke a tshi vho hana u fhira nge vha vhona u nona ha shango na pfulo yavhudi.√ (2)
- 15.6 Ndivho ndi ya uri naho mavhuru nga u angaredza vha tshi vhenga na u nyadza vharema, hu na vhaiwe vhane mbilu dzavho dza vha tangedza na u vha dzhia sa vhathu na u pfesesa u dzula kha thendelano.√√ (2)
- 15.7 - Hu vha na dzinndwa ha vhulawa na vhathu.
- Hu fhiswa midi ya maforotereke
- Vhaiwe vha vhadzulapo vho rwiwa nga maforotereke.
- Vhaiwe vha vhadzulapo vho vha vha tshi shumela maforotereke vha sa holi
[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]√√√ (3)

- 15.8 Muiwali u shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi a tshi toda u itela u khwathisedza uri vha do lwa/hu do vha na nndwa.✓✓ (2)
- 15.9 - Kutshilele kwa maforotereke ku na thuthuwedzo ya u vhang vengo vhukati ha izwi zwigwada zwivhili.
 - Zwi vhang vhuswina na dzikhakhathi zwine zwa ita uri vhadzulapo vha Swongozwi vha humbule u tou dilwelwa u itela uri vha si dzhielwe shango lavho.
 - Zwi vhang u tambudzwa ha vhadzulapo vha Swongozwi.
 - Zwi vhang dzinndwa.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]✓✓✓ (3)
- 15.10 Ee/I a tangedzea:
 - Ngauri Ledia u funa u ladza mafhungo nga ndila ya mulalo hu si nga dzikhakhathi.
 - Sa mufarisi wawe u tea u mu eletshedza arali a tshi khou vhona hu na zwine zwa nga mu dzhenisa khakhathini.
 [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]✓✓ (2)
- 15.11 Ee/Ndi a tendelana nazwo:
 - Uri vha kone u wana maforotereke vha tshe vho edela, vha songo humbulela.
 - Uri vha vha wane vha songo dilugisela u lwa.
 - Uri vha si vhonele musi vha tshe kule.
 [ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho]✓✓✓ (3)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
 MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khitheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhuṭanzi na kupfeselele kwa tshibveledza ZRN=6 MARAGA DZA 6	5–6 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	4 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneṱho -U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	3 -Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho -Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḱi dzi tikedzaho thoho -Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḱi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiḱho -U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	2 -Tsenguluso ya thoho i sa fushi -Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho -Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo	0–1 -A hu na u pfesesa ha thoho -A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu TL=4 MARAGA 4	4 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzanaho tshoṱhe -Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṱhe -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama -A hu na vhukhakhi vhu vhoneḱho ha girama, mupeleṱo na zwiga zwa u vhalala	3 -Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho -Thevhekano ya mbuno i a pfadza -Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama	2 -Hu ḱi vha na vhuṅwe vhukhakhi ha tshivhumbeo -Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṱeaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe -Luambo lwo faredza vhukhakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea	1 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho -Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho -Vhukhakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaila a zwo ngo tea	0-1 -Tshivhumbeo tsho khakheaho tshoṱhe -Vhukhakhi vhuṅzhiswa ha luambo na tshitaila

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṱhe a ṅwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKULO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhutanzi na kupfesesele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	12–15 -Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 -Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho -Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa -U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa linwalwa na tshibveledzwa	9–11 -U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone -Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala -Mbuno dziinwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziinwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika henefho -Hu na vhutanzi ha u pfesesa lushaka lwa linwalwa na tshibveledzwa	6–8 -U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwitalusi zwo dodombedzwa -Hu na dziinwe mbuno dzi tikedzaho thoho -Mariwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhutanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe -U pfesesa linwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4–5 -U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiinwe zwitalusi zwo senguluswaho nga vhudalo -Mbuno thukhu dzi tikedza thoho -Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku -U pfesesa hutuku ha linwalwa na tshibveledzwa	0–3 -U pfesesa hutukutuku ha thoho -Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudziso -Makumedzwa ha tendisei na kathihi -Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa linwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	8–10 -Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe -Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa -Makumedzwa o vhekanywa zwavhudi nahone a bveledzwa zwi khagala -Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama	6–7 -Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho -Marangaphanda na magumo na dziinwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho -U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa -Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4–5 -Hu na vhuriinwe vhutanzi ha tshivhumbeo -U pfadza na ndunzchendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi -Hu na vhukhakhi vhu vhonealaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea -Phara hunzhi dzo lulama	2–3 -Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho -Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho -Vhukhakhi ha luambo vhu khagala -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea	0–1 -U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa -Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela -Thouni na tshitaela a zwo ngo tea -Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4